

УДК [159.93:796/799]:37.018.32

ДЕМЧУК С. П.

Національний університет фізичного виховання і спорту України

Особистісний розвиток молодшого школяра із депривацією сенсорних систем спеціальної школи-інтернату

Анотація. Мета: визначити шляхи та зміст особистісного розвитку молодшого школяра із депривацією сенсорних систем у процесі адаптивного фізичного виховання (АФВ) спеціальної школи-інтернату. **Матеріал і методи:** за допомогою аналізу й узагальнення літературних джерел розкрито зміст особистісного розвитку молодшого школяра із депривацією сенсорних систем. **Результати:** визначено мету, компоненти формування й розвитку особистості молодшого школяра, означено шляхи ефективного особистісно-орієнтованого підходу до виховання дитини з особливими потребами і можливостями. **Висновки:** окреслено шляхи реалізації мети і завдань особистісно-орієнтованого підходу в процесі адаптивного фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку з депривацією сенсорних систем спеціальної школи-інтернату.

Ключові слова: депривація, сенсорний, система, особистісний, розвиток.

Вступ. Спеціальна загальна школа-інтернат стоїть перед проблемою пошуку шляхів удосконалювання навчання й виховання осіб із депривацією сенсорних систем з метою розв'язання важливих педагогічних завдань на сучасному етапі її розвитку. Увага спеціальної школи спрямована на оновлення змісту й технології освіти, що змінює акцент на становлення більш глибокої, ніж раніше, диференціації й індивідуалізації процесу навчання, на розвиток життєвої компетенції й творчих здібностей, соціальної адаптації дітей (Т. А. Басилова, Е. Л. Гончарова, А. Г. Зикеев, Т. С. Зыкова, О. І. Кукушкина, І. Ю. Левченко, В. І. Лубовский, Л. І. Плаксина, Е. Г. Речицкая, І. Л. Соловйова й ін.).

Одним із принципів роботи у спеціальних школах-інтернатах для дітей із депривацією сенсорних систем є корекційна спрямованість навчально-виховного процесу, основною теоретичною концепцією якої є вивчення й розуміння особливостей розвитку дитини з обмеженими можливостями, її складною формуючою системою психічної діяльності, що відображає індивідуальну структуру дефекту й компенсаторних процесів [1; 2]. У дослідженнях Р. Д. Бабенкової (1983), І. С. Бериташвілі, Н. Г. Байкіної (1992), Б. В. Сермеєва (1990), А. А. Дяченко (2010); О. А. Юрченко (2013); О. А. Афанасьєва (2014) відзначені особливості розвитку дітей із депривацією слуху і зору, їх відмінності порівняно зі здоровими однолітками. Порушення зорової і слухової функції обмежує особистісний розвиток і міжособистісні контакти з ровесниками, що приводить до збіднення соціального досвіду спілкування, недосконалості міжособистісних відносин; уповільненого темпу розвитку соціальної перцепції й рефлексії [8–11].

Молодший шкільний вік – час, коли діти вдосконалюють свої рухові здібності й розвивають особистісні якості, стають більш незалежними, самодостатніми, хоча поведінка дітей молодшого шкільного віку з особливими потребами й відрізняється ситуативністю, твердою залежністю від життєвої ситуації (К. Г. Коровина, 1995). У зв'язку з цим зростає значимість вивчення проблеми особистісного розвитку й міжособистісних відносин

дітей із депривацією зору і слуху у спеціальній школі-інтернаті [3; 6; 7; 9; 10].

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконується згідно зі Зведеним планом НДР у сфері фізичної культури й спорту на 2011–2015 рр. Міністерства освіти і науки України за темою 3.7 «Удосконалення біомеханічних технологій у фізичному вихованні й реабілітації з урахуванням індивідуальних особливостей моторики людини», номер державної реєстрації 0111U001734.

Мета дослідження: визначити шляхи та зміст особистісного розвитку молодшого школяра із депривацією сенсорних систем у процесі адаптивного фізичного виховання спеціальної школи-інтернату.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення, систематизація літературних джерел з досліджуваної проблеми.

Результати дослідження та їх обговорення. У сучасній спеціальній школі-інтернаті перед педагогом з фізичного виховання ставиться завдання не просто сформувати необхідні рухові навички й уміння, а виховати та розвивати особистість дитини, здатну до творчої діяльності, до саморозвитку й самовдосконалення [3; 8]. У наш час спеціальна школа бачить свою основну мету у вихованні учня як неповторної індивідуальності; у створенні оптимальних умов для її становлення, особистісного розвитку; у підтримці на шляху самовизначення й самореалізації.

У молодших школярів із депривацією сенсорних систем більшою мірою проявляються емоційні порушення (гнів, страх, острах, тривога), порушення поведінки (негативізм, агресивність, жорстокість до однолітків), моторні розлади (гіперактивність, психомоторне порушення, занепокоєння, нервові тики, блефароспазм), порушення мови (аутизм, невиразність, скандорованість мови), шкідливі звички (сосання пальця, кусання нігтів). Ряд авторів відзначає, що у дітей із обмеженими можливостями зору і слуху дітей переважає гальмівний тип нервової системи над збудливим (Л. В. Шарипов, В. І. Султанмурат, 1965; В. М. Рахманінов, 1988). Зміни зорового і слухового сприйняття викликає зниження рухової пам'яті, довільної уваги, особливо в учнів молодшого шкільного віку (Т. В. Розанова, 1978; А. В. Гоголева, 1981).

Разом з тим негативна особистісна освіта молодшого школяра із депривацією сенсорних систем, що

з'являється у цьому віці, небажана, якщо її вчасно не усунути, розвиваються передумови для різних негативних деформацій у розвитку. Тому важливо, щоб у виховно-освітньому процесі молодших школярів із обмеженими можливостями зору і слуху особливе місце займала робота, спрямована на профілактику й можливо більш раннє розпізнавання негативних особистісних властивостей дитини, на своєчасне усунення провокуючих умов розвитку негативних рис характеру.

Результативність цієї роботи багато у чому залежить від рівня психологічної компетентності педагога, від того, наскільки він орієнтується не тільки у практичних, але й теоретико-методологічних проблемах особистісного розвитку дітей. Традиційно особистість визначається як відносно стійка сукупність психічних властивостей людини, що виникає у результаті включення індивіда у простір міжособистісних відносин (В. В. Давидов, 1996). Ці теоретично вірні уявлення про природу особистості виявилися досить вразливими, особливо в їхньому практичному застосуванні. Проте подібна інтерпретація поняття «особистість» не виправдано довго служила підставою для маніпулятивної формуючої педагогічної практики вітчизняної школи. Виходом з даної ситуації послужила концепція, що активно розвивається у сучасній педагогіці, особистісно-орієнтованого підходу в навчанні, суть якої полягає у витягненні прихованого у людині правильного знання (Г. С. Якиманська, 2000).

У рамках цієї інноваційної концепції завдання педагога полягає не в тому, щоб сформувати духовний склад дитини по якихось, нехай і шляхетним зразкам, а в тому, щоб створити умови для становлення особистості кожної дитини відповідно до її індивідуально-психологічних особливостей. Інакше кажучи, такі умови, при яких особистість дитини, що розвивається у процесі персоналізації (становлення), не заблокувала б її прагнучу до втілення сутність (ядро особистості, самоідентичність, особливість, універсальний облік) і, головне, не вступила б з нею у протиріччя. Науковці галузі [2; 4; 5; 9] наголошують на тому, що проблема створення оптимальних умов для досягнення особистісної соціальної зрілості, здобуття освіти, забезпечення соціальної активності дітей із депривацією зору і слуху повинна вирішуватись із застосуванням комплексного підходу до поєднання процесу навчання, виховання і занять фізичними вправами.

У цей період вкрай необхідне безумовне прийняття дитини з обмеженими можливостями й особливими потребами, тому що у цьому випадку дорослий відмовляється від маніпулятивної формуючої педагогіки. З даного відношення до дитини виростає розуміння мети особистісно-орієнтованого підходу – не сформувати й навіть не виховати, а знайти, підтримати, розвинути людину в людині й закласти у ній механізми самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту, самовиховання й інші, необхідні для становлення самобутнього особистісного образу й гідного людського життя, для діалогічної взаємодії з ровесниками, природою, культурою, цивілізацією (Г. С. Якиманська, 1993; 1999). Це значить, що зміст особистісно-орієнтованого підходу повинен включати все, що потрібно дитині з особливими потребами для формування й розвитку власної особистості, і мати наступні компоненти: аксіологічний, когнітивний,

діяльнісно-творчий і особистісний.

Аксіологічний компонент має на меті введення учнів у світ цінностей і надання їм допомоги у виборі особистісно-значимої системи ціннісних орієнтацій, особистісних змістів. Когнітивний компонент змісту забезпечує науковими знаннями про людину, культуру, історію, природу як основу духовного розвитку. Діяльнісно-творчий компонент сприяє формуванню й розвитку в учнів різноманітних способів діяльності, творчих здібностей, необхідних для самореалізації особистості у пізнанні світу, праці, культурі, художньої й інших видах діяльності. Особистісний компонент забезпечує пізнання себе, розвиток рефлексивної здібності, оволодіння способами саморегуляції, самовдосконалення, морального й життєвого самовизначення, формує особистісну позицію. Особистісний компонент є системотворчим у змісті особистісно-орієнтованого підходу, і при цьому суттєво відрізняється від традиційного змісту, системотворчим компонентом якого признається когнітивний (В. П. Зінченко, 1991).

Ключовими поняттями індивідуально-орієнтованого підходу є виховання особистості дитини, тобто її моральне становлення, що не потребує нав'язування й завчання яких-небудь правил, вибудованих у певній послідовності; термін «саморозвиток», введений учнем Песталоцці Ф. Фребелем (1782–1852). З позицій саморозвитку як головної рушійної сили розвитку особистості, на думку Шарлоти Бюлер (1983–1974 рр.), є потреба особистості у самоактуалізації. Однак безпосередньо сам термін «самоактуалізація» став вживатися порівняно недавно. У психології поняття самоактуалізації з'являється завдяки роботам Абрахама Маслоу (1908–1970 рр., США). У це поняття він вкладав безліч змістів, але найбільш значимим є: самоактуалізація – це прагнення до самостворення, до актуалізації того, що вкладається в якість, потенціал.

Самоактуалізація це бажання людини самореалізуватися, а саме – її прагнення стати тим, ким вона може бути. Це повне використання самою людиною талантів, здібностей, можливостей і т. д. Самоактуалізовану людину Маслоу представляв не як звичайну людину, якій щось додане, а як звичайну людину в якій ніщо не відняте. Таким чином, за допомогою індивідуально-орієнтованого підходу в АФВ за допомогою ряду засобів розвивається потреба молодшого школяра з депривацією сенсорних систем у самоактуалізації, самореалізації й творчості, причому потреба у самоактуалізації виступає як потреба «росту» на відміну від потреб «дефіциту», що надзвичайно важливо для дитини з особливими потребами (Л. П. Костюк, 1995; В. В. Сериков, 1994; Г. К. Селевко, 1998;).

Згідно з А. Маслоу, тенденція до самоактуалізації становить сутність, ядро особистості, це є прагнення людини постійно втілювати, реалізовувати, опредмечувати себе, свої здібності, свою суть. Проаналізувавши особливості багатьох людей, Маслоу виділив характеристики самоактуалізації: більш ефективне сприйняття реальності й більш комфортні відносини з нею; прийняття себе, інших, природи; спонтанність, простота, природність, центрованість на завданні (проблемна концентрація); деяка від'єднаність і потреба у самоті; автономія, незалежність від культурних носіїв; постійна свіжість відчуття причетності, єднання з іншими; більш глибокі міжособистісні відносини; де-

мократична структура характеру; розрізнення засобів і мети, добра і зла; почуття гумору; самоактуалізуюча творчість. Ще одним немаловажливим поняттям особистісно-орієнтованого підходу у фізичному вихованні молодших школярів є самоорганізація – властивість будь-якої особистості до саморозвитку за допомогою добудовування, «відшаровування» з себе нових, більш життєвих структур з метою самовдосконалення та особистісного росту і розвитку (Д. І. Орлов, 1995).

Висновки. Молодший шкільний вік – сприятливий етап для формування фундаменту зрілої особистості з депривацією сенсорних систем. Однак дітям цього віку властиві нерівномірність розвитку вольових якостей і відмінностей у вольовій регуляції окремих видів діяльності, навіть у тієї самої дитини. Цілеспрямований розвиток якостей, визначених як ключові поняття

(саморозвиток, самоактуалізація, самоорганізація), дозволяють визначити шляхи реалізації мети й завдань особистісно-орієнтованого підходу в АФВ дітей молодшого шкільного віку з депривацією сенсорних систем, які полягають у тому, що реальна взаємодія між учителем і учнем можлива тільки тоді, коли вона вибудовується на основі орієнтирів для спільної творчості у навчанні й вихованні, що створюють зовнішню живильну для середовища прояву внутрішніх джерел саморозвитку й самоорганізації, а не тільки на основі звичайних методів передачі знань і формування досвіду поведінки.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці програми корекції особистісного розвитку молодшого школяра із депривацією сенсорних систем засобами адаптивного фізичного виховання у процесі навчання у спеціальній школі-інтернаті.

Список використаної літератури:

1. Евсеев С. П. Теория и организация адаптивной физической культуры : учеб. : в 2 т. / под общ. ред. С. П. Евсеева. – М., 2002. – 448 с.
2. Еракова Л. А. Дифференцированное физическое воспитание слепых и слабовидящих школьников в условиях специализированного интерната : автореф. дис. на соискание ученой степени кандидата наук по физическому воспитанию и спорту : 24.00.02 / Еракова Л. А. – Киев. – 2005. – 20 с.
3. Жигарев А. М. Воспитательная работа в школе-интернате для слепых детей / А. М. Жигарев. – М., 1991. – С. 12–14.
4. Козленко М. О. Теория і методика корекційно-розвивальної роботи в системі фізичного виховання учнів допоміжних шкіл : автореф. дис. на соискание ученой степени д-ра пед. наук : 13.00.03 / М. О. Козленко. – К., 1993. – 50 с.
5. Кулик Т. В. Способы общения с детьми с сенсорными нарушениями в процессе адаптивного физического воспитания / Т. В. Кулик // Специальное образование в России XXI века : традиции, перспективы, проблемы. – 2005. – С. 26–29.
6. Литош Н. Л. Адаптивная физическая культура. Психолого-педагогическая характеристика детей с нарушением в развитии : учебное пособие / Н. Л. Литош. – М. : СпортАкадем Пресс, – 2002. – 140 с.
7. Моргулис И. С. Психолого-педагогические основы руководства коррекционно-воспитательным процессом в школе слепых и слабовидящих / И. С. Моргулис // Пути повышения эффективности учеб.-восп. процесса в школах слепых и слабовидящих. – К., 1982. – 64 с.
8. Психология глухих детей / под ред. И. М. Соловьева, Ж. И. Шиф, Т. В. Розановой, Н. В. Яшковой. – М. : Совет. Спорт. – 2006. – 448 с.
9. Пуйк Т. Формирование взаимоотношений в коллективе глухих школьников : тезисы / Т. Пуйк. – Вильнюс, – 1986. – С. 60–62.
10. Пуйк Т. Э. Особенности оценки и самооценки значимых черт личности у глухих школьников [Текст] / Т. Э. Пуйк // Исследование личности детей с нарушениями слуха : под ред. Т. В. Розановой, Н. В. Миковой. – М., 1981. – С. 38–54.
11. Шестерова Л. Є. Дослідження показників функціонального стану сенсорних систем дітей з вадами зору / Л. Є. Шестерова // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків : ХДАФК, 2013. – № 3. – С. 72–75.

Стаття надійшла до редакції: 10.03.2015 р.

Опубліковано: 30.04.2015 р.

Аннотация. Демчук С. П. Личностное развитие младшего школьника с депривацией сенсорных систем в специальной школе-интернате. **Цель:** определить пути и содержание личностного развития младшего школьника с депривацией сенсорных систем в процессе АФВ специальной школе-интернате. **Материал и методы:** С помощью анализа и обобщения литературных источников раскрыто содержание личностного развития младшего школьника с депривацией сенсорных систем. **Результаты:** определены цели, компоненты формирования и развития личности младшего школьника, обозначены пути эффективного личностно-ориентированного подхода воспитания ребенка с особыми нуждами и возможностями. **Выводы:** Обозначены пути реализации цели и задач личностно-ориентированного подхода в АФВ детей младшего школьного возраста с депривацией сенсорных систем.

Ключевые слова: депривация, сенсорный, система, личностное развитие.

Abstract. Demchuk S. Personal development of junior students from deprivation of sensory systems in special boarding school. **Purpose:** to identify ways and content of personal development of younger pupils with sensory deprivation in the process of adaptive physical education (APE) special school. **Material and Methods:** with the help of the analysis and synthesis of the literature was opened the content of the personal development of younger pupils with sensory deprivation systems. **Results:** defines the purpose and components of personality formation and primary school children, ways for effective student-centered approach to raising a child with special needs and abilities. **Conclusions:** outlines ways to implement the goals and objectives of personal-centered approach in the process of adaptive physical education in the primary school children with sensory deprivation in special boarding school.

Keywords: deprivation, sensory system, personal development.

References:

1. Yevseyev S. P. Teoriya i organizatsiya adaptivnoy fizicheskoy kultury [Theory and organization of adaptive physical education], Moscow, 2002, 448 p. (rus)
2. Yerakova L. A. Differentsirovannoye fizicheskoye vospitaniye slepykh i slabovidyashchikh shkolnikov v usloviyakh spetsializirovannogo internata : avtoref. kandidata nauk po fizicheskomy vospitaniyu i sportu [Differentiated physical education of blind and visually impaired students in a specialized boarding school : PhD thesis], Kiyev, 2005, 20 p. (rus)
3. Zhigarev A. M. Vospitatelnaya rabota v shkole-internate dlya slepykh detey [Educational work in a boarding school for blind children], Moscow, 1991, pp. 12–14. (rus)

4. Kozlenko M. O. *Teoriya i metodika korektsiyno-rozvivainoi roboti v sistemі fizichnogo vikhovannya uchniv dopomizhnikh shkil : avtoref. d-ra ped. nauk [Theory and methods of correction and developing work in the system of physical education students assisted schools : PhD thesis]*, Kyiv, 1993, 50 p. (ukr)
5. Kulik T. V. *Spetsialnoye obrazovaniye v Rossii XXI veka : traditsii, perspektivy, problemy [Special education in Russia in XXI century: tradition, prospects, problems]*, 2005, pp. 26–29. (rus)
6. Litosh N. L. *Adaptivnaya fizicheskaya kultura. Psikhologo-pedagogicheskaya kharakteristika detey s narusheniyem v razvitii [Adaptive physical education. Psycho-pedagogical characteristics of children with developmental disorders]*, Moscow, 2002, 140 p. (rus)
7. Morgulis I. S. *Puti povysheniya effektivnosti ucheb.-vosp. protsessa v shkolakh slepykh i slabovidyashchikh [Ways to improve the efficiency of teaching and educational process in the schools of the blind and visually impaired]*, Kyiv, 1982, 64 p. (rus)
8. Solovyev I. M., Shif Zh. I., Rozanova T. V., Yashkovoy N. V. *Psikhologiya glukhikh detey [Psychology of deaf children]*, Moscow, 2006, 448 p. (rus)
9. Puyk T. *Formirovaniye vzaimootnosheniy v kollektive glukhikh shkolnikov [Forming relationships in a team of deaf students]*, Vilnyus, 1986, pp. 60–62. (rus)
10. Puyk T. E. *Issledovaniye lichnosti detey s narusheniyami slukha [Study of the personality of children with hearing impairment]*, Moscow, 1981, pp. 38–54. (rus)
11. Shesterova L. E. *Slobozans'kij nauk.-sport. visn. [Slobozhanskyi science and sport bulletin]*, Kharkiv, 2013, vol. 3, pp. 72–75.

Received: 10.03.2015.

Published: 30.04.2015.

Демчук Світлана Петрівна: к. фіз. вих., доцент; Національний університет фізичного виховання і спорту України: вул. Фізкультури, 1, м. Київ, 03680, Україна.

Демчук Светлана Петровна: к. физ. восп., доцент; Национальный университет физического воспитания и спорта Украины: ул. Физкультуры, 1, г. Киев, 03680, Украина.

Svetlana Demchuk: PhD (Physical Education and Sport), Associate Professor; National University of Physical Education and Sport of Ukraine: Phizkultury str. 1, Kyiv, 03680, Ukraine.

orcid.org/0000-0003-2004-2235

E-mail: d_sveta@ukr.net

Бібліографічний опис статті:

Демчук С. П. Особистісний розвиток молодшого школяра із депривацією сенсорних систем спеціальної школи-інтернату // С. П. Демчук // Слобожанський науково-спортивний вісник. – Харків : ХДАФК, 2015. – № 2(46). – С. 66–69. – dx.doi.org/10.15391/snsv.2015-2.012

